

PÁLOS KOLOSTOR NAGYSZAKÁCSIBAN

GÁL JÓZSEF

Rendtörténeti előzmények

Történetük a „...prepaulinusok első megnyilatkozásától (1225.) az önálló rendi ritus feladásáig (1600.) terjed” – egy rendtörténeti rész tanulmány szerint.¹

Ezen remeteségek a falvaktól, városoktól távol, erdők rengetegébe húzódva, a hatalma csúcsán álló gazdag egyháztól elfordulókisközösségekben krisztusi szegénység, böjt és ima közepette vezekeltek önmagukért, embertársaikért. Példaképük remete Szent Pál (Théba). „Névadójuk” is ő lett („pálosok”).²

A főszervező Ózséb, esztergomi kanonok 1246 táján vonult el a világtól, majd a Pilisben és a Baranyában élő remetéket egyesítette 1250 körül.³ 1263-ban ő a születő rend főnöke. A renddé szervezés felvetődén, IV. Orbán pápa a veszprémi püspöktől – Páltól – kért véleményt. Pál püspök e célból 1263-ban meglátogatta a közösségeket, mintegy hetet Veszprém, Zala és Somogy megyében. A látottak lehangolták. Kiközösítés (excommunicatio) terhe mellett tiltotta meg újabb szerzetek létesítését!... Az ok nyilvánvaló: a számára elfogadhatatlan kontraszt a gazdag katolikus egyház és ez önkéntes szegénység szülte közösségek létesítményei – pl. a templomok – között. Így majd fél évszázad telt el működésük alapszabály szerinti jóváhagyásáig. „Bejegyzett”, elfogadott renddé 1308-tól válnak tehát a pálosok az „Ágoston regula” szerint.⁴

Addig is aszerint éltek azonban, „...mint akik ilyen módon akarnak előre haladni, minden gyakorlatukat, t. i. imáikat, elmélkedéseiket, olvasmányaikat, vigiliákat, böjtjeiket, kétkezi munkájukat ...az ember mind külső, mind belső igyekezetét” e célra irányítva, hogy „így ...jussanak el az örök bölcsesség és szeretet izlelésére” – Bertalan pécsi püspök intelmei szerint.⁵ Aki a hivatalos egyház aggodalmával figyelte a sorból kilógó törekvéseket a centralizált római curia fénykorában. Ezért a korai igyekezet renddé szervezésük érdekében, ill. a halogatás az engedélyezés körül. (Az „Ágoston regula” szabályzat megtagadása).

A cél tehát, hogy „...egy testvér se végezhesen órákat – az ájtatosság órái – egyedül, hanem mindig kórusban, másokkal”.⁶ Csak így remélhető, hogy a „mi atyáinknak, t. i. a kiváló Ágoston doktornak ...regulája alatt az Úrnak katonáskodjunk” és méltóak legyünk Szt. Pál első remetének, „a mi legelsőbünknek” nevére, akinek jöllehet mi „méltatlan és érdemtelen kö-

vetői vagyunk” – írják a legrégebb pálosok alkotta alapszabályban.⁷

Rendi szabályozottságuk közepette idővel „föladták a tudományokkal szemben viselt ...tartózkodásukat...”, s mintegy 60 kolostort számláltak csak Magyarországon. Fénykoruk a XIV. század, amikor lengyel, német, spanyol, portugál földön is alakul Pálos szerzet, amelyek központja Budaszentlőrinc, élén a rend generálisával. A hely súlyát növelte, hogy 1381-től itt őrizték a névadó, remete Szt. Pál földi maradványait.⁸ A török alatt a rendek elpusztultak, XVIII. századi újjászerveződésük után pedig II. József oszlatta fel őket. Folyamatosan csak Lengyelországban (Czestochowa, Krakko) maradtak fenn, – a II. világháború utáni pár éves hazai működésüket kivéve (Pálosszentkút, Kiskunfélegyháza határában).

A somogyi és szakácsi pálosok

Egy-egy rendházuk, közösségük külön is elnevezte magát. (Szent Ilona, Szt. Magdolna, Szt. Imre, – vagy a „Zakach Sancti Dominici” – Szt. Domokosról elnevezett szakácsi rendház.)⁹ Létezett azonban rendház az egykori Somogy területén „Wetahida”, Mindszent, Szentpál, Szerdahely, Pogányszentpéter falvakban is a már említett vizitáció – ellenőrző látogatás – idején, s ugyancsak állottak egy hasonló látogatáskor 1520 körül.¹⁰

Földrajzi eloszlásuk a mellékelt térképen látható. (1. sz. térkép) „Sűrűségüket” csak két tényező határozta meg: az egyik, hogy a rendház a nagy egész – a Rend – tagja, a szomszédos házakkal kapcsolatot tarthasson fenn. Ezért egymástól való távolságuk általában egy-két napi járó föld (25-30 km). A másik szempont ennek ellenkezője: ennél közelebb se legyenek egymáshoz, a rendház fenntartása ugyanis a környék adakozó lakosait terhelte – terhelné túl. Ezért tűnik kizártnak – a szakirodalom ki is zárja –, hogy a dokumentumok tömegével igazolt szakácsi kolostorhoz 12 km-re, fél napi járóföldre – Marcaliban – újabb pálos kolostor állott volna. Egy okleveles adat figyelmen kívül hagyása folytán ugyanis 100 éves legenda él az utóbbi településen. A szakácsiakat érinti ez. Indokolt tehát megismerni az érveket.

Az 1455 januárjában babócsai várában végrendelező marcali főúr, Marczaly János szentföldi záradoklatra készülvén, Nyugat- és Észak-Somogyot ölelő

1. ábra: Pálóc kolostorhelyek Somogy megyében. (Jelölések: O+= romjaiban vagy terepnyomokban felismerhető kolostorhely; ♀= nem felismerhető kolostorhely; * = a tanulmányban említett, azonosításra szolgáló községek.)
(Guzsik Tamás: Somogy megye múltjából, 1986. Szerk.: Kanyar József)

óriási birtokaiból gazdagon megajándokozta a vidék egyházait, kolostorait. Ezen hosszú és bizonytalan út előtti végrendeletben szerepel a következő mondat: „A Marczali melletti Szent Domokos remetességben élő szerzeteseknek egy saját költségen felépített malmot ad ...a Hazugvizen...”¹¹ Ezen oklevél részletét. – t. i. „A Marczali melletti” – értelmezték úgy, hogy kolostor állott Maczali határában.

A Csánki szerkesztette megyei monográfia – háromnegyed évszázada egyetlen elérhető helytörténeti forrás lévén – három nemzedék tudatába plántálta be a két szócskát, kiragadva történelmi és okleveles környezetéből. Láttuk ugyanis, hogy ily kis távolságon belül ez miért volt lehetetlen. A mondottakat megerősíti Guzsik Tamás publikációja is a Levéltári Évkönyv 1986-os számának 8. oldalán.¹²

De ezt állapította meg a méltatlanul mellőzött Móríc Béla is 1970-ben elkészült kéziratában. Érvéle ma is helytálló: „a Marcaliban lakó – de Babóchán tartózkodó! – főúr a saját városához viszonyította a kolostor fekvését...”¹³ Ezért írhatta végrendeletében a „penes Marczali” – a „Marczali melletti” kolostort: ami ugyan Szakácsi mellett (nem benne) fekszik, birtokai viszont már a végrendelkező gyermekkorában is annak birtokáig értek, (1382-ben Léta falunál kezdődtek Marcali szomszédságában). Így igaz tehát, hogy „Marczali – határa! – mellett” feküdt ama kolostor, a Dráva mellékéről nézve.¹⁴

De a kolostor éppúgy nem volt Marcaliban, miként Szakácsiban. Az 1740-es összeírás „Gadánytól nyugatra”, Szakácsival határos Baráti pusztát említi, melynek „napnyugati részén a völgyön most is fönnáll egy Rész az régi Pusztá Templom küfalainak...”¹⁵ A kolostor – Gadánytól nyugatra – tehát ott állhatott, ahová a település régi lakóinak emlékezete ma is teszi. (2. sz. térkép)

Ezen emlékezetet 98 oklevél támasztja alá az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében, amelyek Somogyban Bándi Zsuzsanna közlése folytán vál-

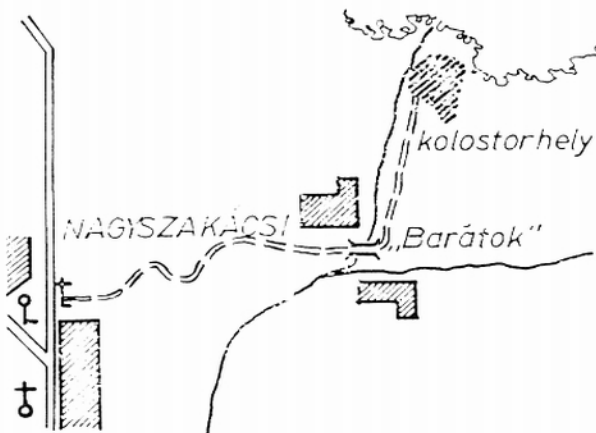
tak hozzáférhetővé.¹⁶ A közel 300 éves történet iratanyagát 1520–22 között egy újabb számbavétel egészítette ki. A pálos rend generálisa, Gyöngyösi Gergely sorra járta a rendházakat és rögzítette létesítésük, megélhetésük fontosabb tényeit. Ezeket az oklevelek elemzésekor részletezzük, itt csak annyit: a somogyi pálos kolostorok között változatlanul *Szakácsi* szerepel és nem Marcali...

Kiknek a rendje, milyen gyakorlati szükséglet hívta életre a pálosokat Magyarországon?

Keletkezésük a királyi vármegyék széthullásával, s a nemesi vármegyék kialakulásával esik időben egybe. Egy válságkorszak terméke tehát. Támogatóik is kisnemesek: azok a királyi serviensek, akik II. András birtokpolitikájának áldozataiként az Aranybullában, annak hatástalanságát látva a nemesi vármegyében kerestek védelmet. A feudális nagybirtok virágkorában, az egyház hatalma tetőpontján, a központi hatalom széthullása közben a fenti réteg létbizonytalansága megnőtt. Fenyegető jövője a lesüllyedés a falvak egykori szolganépei közé, jobbágygá. Ha e fenyegetettség családja pusztulásával egészült ki pl. a mongol hordák száguldásai vonalában („Hadút”), – már összeállt azon néhány, esetleg tucatnyi meghasonlott, (földi) élete értelmét veszített ember, aki az erdő csendjében, távol a világtól, igénytelenül, szótlanul, szegényen élve, imába merülve várt a Végre... (A somogyi pálos kolostorok zömmel a tatárdúlta Észak-Somogyban keletkeztek!...)

S bár ezek „eretnek” gondolatok, a korai kolostorok elhanyagolt állapota eléggé igazolja. Pál veszprémi püspök – látogatása után – egyszerűen megtiltja hasonlók alapítását, az egyházi jóváhagyás, az Ágoston regula szerinti működés joga pedig 45 évet késett. (1263-tól 1308-ig.)

De e veszélyeztetett köznemesi réteggel való kapcsolatra utal *létrejöttének színhelye* is: A királyi szakácsok faluja melletti erdőben, akik részben megtűrik a remete élet e néhány különcét – talán, mert ismerik sorsukat –, másrészt idővel felismerik ez intézmény javukra fordítható előnyeit. (Pl. a királyra vagy távoli rokonokra szálló birtokok „letétbe helyezését” – a kolostorra iratás formájában, amit azután megegyezéssel tovább használnak...) Ezért virágzik a kolostor a más kolostoroknál elmaradhatatlan gazdag donátor – adományozó – kegyúr nélkül. A kisnemesi környezet bőven ellátja hagyatékkal, s amikor 120 év múlva fél-tucatnyi szakácsi nemes kegyuraságot – védnökséget – vállal a kolostor felett, a szerzetesek birtokai már Léta falutól Szakácsig, s onnét a Monyorókereki útig húzódnak. Egy tömböt alkot földjük, de újabb adományokkal még 150 évig gyarapodnak. – Ez lesz oka a környezetüktől – eszményeiktől? – való fokozatos elidegenedésnek. E tény igazolását abban láthatjuk, hogy egyre súlyosabb potentátok garantálják új birtokaik sérthetlenségét, illetve abban, hogy ezek ellenére egyre durvább támadások érik a szerzeteseket és rendházukat a környező falvak lakói részéről.

2. ábra: Szakácsi, helyszínrajz
(Guzsik Tamás: Somogy megye múltjából, 1986.
Szerk.: Kanyar József)

Harc a kolostorra hagyott birtokokért

Remeteség lévén, indulásakor nem volt szüksége effélékre. Am szerzésükre hamar rákényszerült a rend. Addig ugyanis nem kaptak egyházi áldást, amíg rendházuk, templomuk hiányzott. Ez csupán közadakozásból felépíthető, fenntartható nem volt. Rendszeres bevételre, ehhez viszont tekintélyes területek használati jogára volt szükség. Később kiderült: már igen korán rendelkeztek ilyen birtokok jövedelmével. 1382-ben ugyanis tucatnyi szakácsi kismemes határozta el, hogy „a kolostornak ...amelyet elődei szántókkal, rétekekkel, erdőkkel és más haszonvételekkel régtől fogva elláttak, örökös birtokul adják” mindazon földeket. Az adományozók neve kivételesen nemcsak az apát, de a nagyapát is jelzi: Adorján fia Egyed fia *János*, András fia Antal fia *János*, Tamás fia Péter fia *Benedek*, stb. Ebből arra gondolhatunk, hogy „az emberemlékezetet meghaladó időben” alapított kolostornak a nagyszülők adták át először földet használatra.

Ez adományozás irásbafoglalása azután vált fontossá, hogy az 1351-es törvények törölték a nemesek szabad örökösági jogát. (Az Aranybulla szerint „...birtoka negyedrészt leánya örökölje, a többiről úgy intézkedjék, ahogy akar”... E paragrafus gyakorlati alkalmazása azt jelentette, hogy a közvetlen örökösök nélküli nemesek birtokaikat szabadon eladhatták, egyházakra, idegenekre hagyhatták.)

Az ősiség törvénye viszont azt mondja: „Sőt ellenkezőleg, éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik... legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háramoljanak.”¹⁷ Ennek folytán az egykori használatba adás az utódláskor már érvénytelen, a kolostor pedig hamar földtelen lenne. E régi szokásjog törvényesítése – 1382-ben – természetesen tűnik tehát. Az új törvény életbeléptetése előtt alakult ki, rá a később született rendelkezés nem hatályos. Meglepő azonban, hogy a kolostor adománybirtokai ezután másfél századon keresztül gyarapodnak, mitsem törődve az 1351. évi törvénnyel. Ennél is feltűnőbb, hogy a mindenkor királyok nem szólnak ez ellen, noha az új érdemek jutalmazására egyre szűkebb lehetőségek – birtokok – állnak rendelkezésükre.

Az egyház tekintélye miatt volt-e így? Vagy engedékenységek oka a számítás, hogy szorultságukban onnét inkább remélhetnek segítséget, mint az oligarchák kezére jutott területekről?

Néhány adományozási okirat elemzése talán választ ad a fenti kérdésekre.

1. Az első végrendelkező Ananias fia László Létáról.

„... Gyermekei nem lévén”, rokonai beleegyezésével „saját fáradságával ültetett szőlőjét a maga, felesége és összes rokonai lelki üdvéért” – a kolostorra hagyja. Feltétel, hogy halála esetén a termés harmadát felesége kapja, amíg él, maga a végrendelkező viszont a „kolostort választja temetkezési helyéül.”¹⁸ A szőlőn és három méhkasán kívül pénzvagyont hagyományoz még, ami arra utal, hogy jól jövedelmező tábla tulaj-

donosa László, aki más ingatlanok nélkül is megélt Létán. A nagyobb érvényesség érdekében „Tamás Meztégnew-i papot ...esperest” kéri fel, hogy pecsételje meg az okiratot. – Ezek után 2 hét múlva nyugodtan hajtotta örök álmra fejét: Amelyet azonnal megzavart Trep fia Péter fia *Máté*, Létán lakó nemes, rátörvén házánál a halottra. Sürgősen eltemette, végrendeletét pedig eltitkolta.

A kolostor többszörösen sértett volt az erőszak által. Mindenekelőtt elesett egy értékes ingatlantól. Másodsor az elhunyt Lászlóban „confraterüket” – világi testvérüket – érte sérelem, közvetve tehát a szakácsi rendház ellen támadott Máté. S hogy miként érintette őket az elvesztett temetkező vagy a már Szakácsin kívül is gyarapodó birtok elvétele? A választ aligha tudjuk meg. Viszont megfordíthatjuk a kérdést: Miként hatott a környéken az egykori remeteség sikeres és aktív birtokszerző politikája? Könnyű kitalálnunk, hogy Máté nemes nem állott egyedül akciójával Léta faluban sem. De 1359-ben őt támogatják a törvények is. (1351!) S mint legközelebbi „atyafia”, ő a következő az örökösök listáján, ha az előtte állók lemondtak jogukról... Tamás „Meztégnew-i pap és Balaton-szögi alesperes hiába foglalta tehát irásba Bálint – szakácsi – perjel panaszait s „Loco nostro quatedrali” – katedrálisunk székhelyén, a jog, s részben a közvélemény a kegyeletsértő, birtokfoglaló oldalán állott...¹⁹ Ami már ekkor jelezte a rend közmegítélésének lényegét, s az esetleg jóval korábbi „fordulatot”. Feltehetően ez az oka az adományok irásba foglalásának is 1359-től. A 160 évvel későbbi magyarországi rendfőnök „Zöld kódex”-e szerint is ez t. i. az első oklevéllel igazolható adomány.²⁰

2. E megváltozott – romló – megítéléssel függhet össze a két évtizeddel későbbi adományozásról szóló oklevélük születése is. Ebben – 1382 – „örökös birtokul” kapják azon általuk használt földeket, amelyeket addig az örökösök bármikor visszavehettek. Az 1351-es törvények szerint pedig igen széles az örökösök skálája, akik közül mindig akadhatott igénylő. Az említett, s a *mellékletben* közölt oklevélből derül ki, hogy „Szakácsi-birtok” egész ÉK-i szeglete Létáig és a Monyorókerékre vezető útig a pálosoké már. Sem itt, sem más oklevelekben nem szerepel azonban, hogy *mi* különleges *célra* adták Szakácsi kismemesei a birtokot. (Legalábbis a kolostor 98 fennmaradt oklevelében utalás sincs művelődési, betegápolási vagy egyéb célok támogatására...)²¹

3. Kedvelték viszont az intenzívebb művelésű adományokat: az első 50 év gyarapodásában 4-5 szőlőbirtok szerepel: Létán, Szakácsi és Maroth birtokon „a Kiralthava nevű hely mellett.”²² Ezzel szemben csupán néhány egyéb hasznosítású terület birtokába jutottak. (65–35%-os arány.) De később is szőlővel kedveskedtek a pálosoknak. János plebános pl. „Kelewiz birtokon levő szőlőjét ...Mehalfi Pálnak ...oly kikötéssel...” adta el, hogy az halála után csak a kolostoré lehet.²³ És szőlő az utolsó adomány is: Enyingi Therek Imre nándorfehérvári bán a „Zechen birtokon fek-

vő szőlőhegy” neki járó terményét a kolostornak adja, lévén, hogy a termény többi része úgyis a Szt. Domonkos szerzeteseié.²⁴ Az oklevelek arról nem adnak felvilágosítást, hogy kik művelték szőlőiket. (confráterek, bérlők, jobbágyok?)

4. Az első – okleveles – évek után a gyarapodás keservei következtek. A használt földeket, réteket, legelőket ugyanis Monyorókeréki-i, Léta-i, Hydasi illetőségű egyének „és mások” gyakorta elfoglalták. Az eltiltás (1387-ben) alig lehetett hatékony, hisz a Lajos király halála utáni anarchia éveit ezek. (Benedek perjel és prókátor után) János perjel és prókátor is eltiltotta 1394-ben – részben már a 7 évvel korábbi önkényes foglalók *gyermekkeit* „és másokat” az erdők, rétek, szántók, legelők elfoglalásától és használatától.²⁵ Az évszázad végén sikerült csak a megyei hatalom – alispán, szolgabírák – és a somogyi convent bevonásával a panaszt elismertetni, illetve a fentiek parancslevelével is eltiltani a birtokháborítókat: mire Monyorókeréki-i Domonkos fia, László, Benedek és Mihály egy szeptemberi vasárnap (1398) újabb „eresztvény-erdőt”, továbbá szántóföldeket foglaltak el, sőt a Léta-i bíróval, Lőrincsel malmot is építettek a kolostor határain belül...²⁶ A kolostor akkor Zsigmond királyhoz, az viszont a Somogyi konventhez, (vizsgálat és jelentéstétel végett) – ennek jelentésével a kolostor ismét a királyhoz fordult – eredménytelenül...²⁷ Tamás perjel végül visszavonulót fuvat: A zalai konvent előtt lemaszoltatja az 1382-es oklevelet – amely a legrégebben használt földjeiket írta körül, – mentendő a menthető. (Óva ezzel az esetleges megsemmisítéstől!)

5. Járjuk hát körül mi is a pálosok ősi birtokait! „...keleten *Léta* falunál, a Monyorókerékre vezető útnál kezdődik”, ahol Szakácsi és Léta határai találkoznak. („Monyorókerék birtok Zewchen – Szócsény – mezőváros plebániájához tartozik” – Ferenc deák szerint, aki szüleitől örökölt birtokát, malmát a kolostorra hagyta 1474-ben.)²⁸ Innét délnek tart a határ a kolostort Létával összekötő útig, amelyen nyugat fele fordulva érint egy keresztel megjelölt hársfát. Ezután „déli majd nyugati irányban kiér a Zakachról Léta faluba vivő ösvényre”. Innét nyugatnak tartva „a határ egy hosszú tuskés bozóthoz ér, amelyet mege-nek mondanak (megye), ahol még mindig nyugatnak halad a pálosok erdejéig, majd délnek kanyarodva „egy patak melletti kis útra tér, majd nyugat felé a patak közelében egy másik útra, mely Szakácsiból a kolostorba visz. Ezen az úton nyugat felé kanyarodva északnak, majd ismét nyugatnak, végül újra északnak fordulva a kolostorból Monyorókerék faluba vivő útra érkezik, ezen nyugat felé haladva egy cserjés mellett északnak kanyarodik, s a Szakácsit és Monyorókeréket elválasztó föld-határjelhez érkeve végződik...” Ezen kívül elszórtan is birtokol még 12 hold szántót és 2 kaszás rétet, melyekből 2 hold szántót a Szakácsiból „Léta faluba vezető országút (Magna via) mellett van”... Eközben a kolostor birtokai érintik a tucatsnyaki szakácsi nemesnek, mint a kolostor kegyurainak birtokát, akiknek régi kötelezettsége az alapított kolos-

tor fenntartása; amelynek birtokait most határjelekkel különítették el a királyi szakácsok birtokaitól. Az így elkülönített birtokok határvonala Léta falutól dél-dél-nyugatnak tartva négy megnevezett utat metsz, illetve érint, majd Szakácsi és a kolostor között megkerülve a birtokközpontot, visszatér a kiindulás közelébe. Eközben 10–12 út, ösvény, falunév, mintegy 15 birtokszomszéd neve fordul elő, jelezve az egykor jámbor atyák mohó örököseinek étvágyát... Ami a kismemesi település amúgy is szűkös földjeit apasztotta kétségbeesítővé: a királyi hatalom alól kivont föld pedig országos gond, – lévén holt tőke a törökkel szemben álló magyar királyság kebelében...

6. A XV. század gyarapodási listájának egyik jellemző esete a Therpe-ügy. A száz éves küzdelem az apa-fiú-unoka kezére került földekért, amelyeket végülis Gondos János II. Ulászló – szakácsi – szakácsa, bizalmi embere kaparintott meg, a királlyal szentesítve a némi álnoksággal szerzett birtokot. A száz éve várományos kolostor „tiltásai” a nemesekkel és a királlyal szemben hatástalanok maradtak.²⁹ Az új tulajdonos kiegyezett azonban Therpe Péter özvegyével, Erzsébettel, s a király ezt hagyta helyben... – Amiből kitűnik, hogy nemcsak a helyi, de a kolostor felsőbb megítélése sem volt egyértelműen „pozitív”. (Mátyás, Zsigmond, II. Ulászló egyaránt saját emberüket erősítették birtokadományokkal a kolostorral szemben vagy annak kárára...)

7. Fentieket – ambivalens megítélésüket – támasztja alá az utolsó előtti adomány is. „Péter szakácsi szakács” hirtelen végrendelkezik 1503. június 11-én a zágrábi kanonok budai házában. (A hirtelenség gyanúja az ismétlésektől támadhat.) Vagyona gyöngyszemét, a „Gadan ozorai hegyen levő vásárolt szőlejét”, melyet 20 forinton vett, adják el végrendelete végrehajtói és a pénzt adják Rómának és egy (ismeretlen) Szűz Mária egyháznak. (S nem a szakácsi pálosoknak, miként egy derék szakácsi szakácstól elvárhatnák...)³⁰ Hagy 1 holdat a „Zakachy-i egyháznak is örökös imádságokra” (– tehát a mezőváros templomára és nem a kolostorra...) „Mesztegneheg nevű szőleje felét...Anna nővéreére hagyja...” A Szent János egyház szerzeteseire egy jó lovat hagy Budán, más forrásból 4 forintot temetésére és misék mondására. Gyermekre földeket, erdőt, rétet, melyek vásárolt vagy zálog birtokok. De övék legyen Anna nővére birtoka is, annak gyermektelen halála esetén. Feleségéről csak az okirat utolsó harmadában emlékezik meg: „arra kéri, hogy ne engedje árváit elnyomni.” (A feleség ezideig még nem kapott semmit.) Majd ismét „arra kéri, hogy 2 hordó borát, 4 ökrét, 3 tehenét használja ahhoz, hogy lelkéről imádságokkal gondoskodják, ha most meghalna...” – t. i. a végrendelkező. De ha „felesége – Krisztina – és fiai is meghalnak” – nos akkor, és csakis akkor az összes fiainak maradt javak a Szt. Domonkos kolostorra szálljanak örökös mise-mondás végett.³¹ Ez egy szakácsi szakácstól Pétertől, akinek őstét még Zsigmond vette különös királyi pártfogásába, nem éppen „szakácsi” cselekedet. Viszont kor-do-

kumentum, amely közvetve mérlegeli az intézmény státusát, kifejezi férj és feleség viszonyát, előbbi halál-félelmét, egoizmusát, a kétségbeesést szerettei miatt, kik közül talán a legdrágábbat tabuként járja körül, 10, 60, 100 dénárokkal rendezve el sorsát... Vagy tényleg ennyire nem kívánt kapcsolat, teherterhel volt Krisztina?... – Nem tudjuk meg e majd 500 éves végrendeletből. Miként az sem derül ki, beiktatták-e a kolostort Péter szakács birtokába...

Sok romantikus elképzelést rombolnak szét ez okiratok a kolostorok kerengőjében breviáriumot olvasgató, égiekkel társalkodó szerzetesekről. De vidékünk pálos rendházának ezek a fennmaradt iratai, *ezeket őrizték, mint legfontosabbakat*, s ezekben nincs más: csak és kizárólag birtokaik gyarapítása, az eddigi, s ezután látható módokon. Végtelen perek, féltucatnyi bonyult csere vagy az „örökéletű intézmény” – lomha lesben, amint kívárja a „megkívánt” tulajdon gazdájának, gyermekének, unokájának örökös nélküli halálát.

8. Idézzük pl. a „Zenthkirali” nemes, István végrendeletét 1481-ből: A „...Szent György egyház temető-kertjében” írásba foglalt utolsó akarat „Somogy megyében Kezw (Kesző) faluban levő telkét az udvarházzal, kerttel, épületekkel, valamint a kúria közelében lakó két jobbágyát saját, felesége, fia és leányai lelki üdvéért a Szt. Domonkos kolostorban élő pálosokra hagyja ...minden héten ...két miséért”³² („Eltartási szerződés” – ellenőrizhetetlen kötelezettségek ellenében...) Tanúk: Bálint pap a győri egyházmegyéből, Bertalan pap, ...káplán, ...civiliek ...az igazságos Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében, a humanizmus, a reneszánsz virágzása idején. Amikor a főváros hamarosan Bécs, a Mohács előtti Magyarország fénykorát éli, s az ország sorsát fél évezrede Európához kötő intézményrendszer – Szent Pál nélkülvözvezeklői – *jobbágytartó* nagybirtokosok immár: s nyilván már rég azok, hisz szerteszórt birtokaik, szőlőik művelése nem lehet a számtalan mise-kötelezettség teljesítőinek feladata. De nem kisebb – rendtörténeti – botrány adományt elfogadnia Weres György királyi szakácstól sem, aki féktelen szerzési vágygal mindent összeharácstolt – miközben elfelejtett örökösöket nemzeni, s a kevésbé jogszerű szerzeményeket a kolostornak adományozta, amelyet majd fillérekért visszaválthatnak gyermekei, ha lesznek: már „tisztára mosva”...³³ Pontosítva: heti 1 miséért 10 forint ellenében vehetnek 2 udvarházat, 2 szőlőt, 6 hold és egy 10 ekés szántót, 1 halastó felét, midőn ugyanazon évben csak egy rétet is 15 és fél arany forintért vehetett Weres György a korabeli áron... A birtokszerzés korai extremitása a Bakator fia László fia *Benedek* és „Zakachy-i László Szent Gál ünnepe előtti szombaton” elkövetett vétsége is.

„Hatalmaskodások” a kolostorral szemben

Az igazságtevés (önbíráskodás) gyakori, megszórt középkori formája végig jelen van az okiratokban,

azoknak mintegy ötöd részében. Zömük a kismanesek – jobbágyteleknyi birtokosok – rovására terjeszkedő pálos rend ellen. Ismétlésként is kiemelhető, hogy a jog a nemesek oldalán állott, az adományok azonban egy korábbi joggyakorlat (Aranybulla) alapján születtek. A rendház a régi gyakorlat szerint gyarapodott, ütközve folyton a szakácsi szakácsok érdekeivel, s az azt védelmező 1351-es (ösiség) törvényével.

Okleveles létezésük első percétől állíthatjuk ezt: 1359-ben Bálint perjel, szerzetes társaival együtt azt panasolta a Balaton-szögi alesperes plébánosnak, hogy két létai nemes „gyalázó szavakkal illetve megfenyegette őket”, konfráterüket pedig nem engedte a kolostorba temetkezni, nevezett végrendelete ellenére.³⁴ Miféle közvélemény tette ily bátorra a támadókat? – Erre közvetett válasz, hogy 1359-től 1401-ig, 4 évtizeden át nem akadt csak 1 újabb adományozó. (Sem Létán, sem Szakácsiban, sem a környéken.) Majd másfél nemzedék véleménye tehát: nem!... Ugyanezen időből viszont 7 oklevél maradt fenn birtokfoglalásról Monyorókerék, Léta, Hidas, Kölked, Szakácsi nemesei részéről. A XV. század első, csendesebb évtizede után ismét durva támadást indukált a rend: „András pálos remetét és conversust súlyosan megverték és megsebesítették.”³⁵ Oka sem a kolostor szerzeteseinek panaszából, sem a somogyi konvent általi – alispáni kérésre történt – vizsgálatból nem derül ki. Annyi azonban igen, hogy a panasz jogos, miértis „választott bírak ...András conversus egyik kezének megcsontkításáért...” Benedeket 25 dénármarka fizetésére kötelezték. György perjel azonban – talán felmérve Bakator unokája, a főbűnös fizetésképtelenségét – „maga és kolostorbeli társai nevében elengedi” a pénzösszeget, Benedek viszont átenged 1 hold szántót, s egy bozótot a kolostor erdeje mellett a pálosoknak...³⁶ – Ha Benedek vagy örökösei meggondolnák vagy pert indítanak – már *ezért* „kötelesek legyenek 25 dénármarkát fizetni a kolostornak...”

A vidék véleményét ismét csak az újabb adományok 42 éves szüneteltetése jelzi! (1456-ban csak egy kisebb szőlőt hagytak rájuk Szőcsényben.) A 100 éves per a Therpe család birtokaiért, mely az egész XV. századot végigkíséri, szintén megtette hatását: mindössze egy szekér szélességű utat adományoz nekik a szakácsi Cozma Bálint fia Péter 1463-ban, de oly sok tanú – a „Szakácsi Mindenszentek egyház plebárosa, Bálint és Mihály papok, a nevezett egyház káplánjai, valamint Kacho Miklós, Tolvay Bálint, Kis György nemesek és más, mindkét nembéli személyek” – előtt, hogy talán el sem fértek az adományozott területen, a „Seregelfogó nevű erdő alján...”³⁷

Az már külön rendtörténeti skandallum, hogy az adományozók között újabb évtizedig csak szakácsi Weres György szerepel, akit ennek ellenére 1480-ban „vétkes macacskája miatt” a templomokban ünnepélyesen kiközösítettek. A század utolsó éveiben egy-egy kismanesi özvegy adománya alig enyhítette a tartózkodás tényét: csúcspontjára érkezett viszont a Therper. Mátyás perjel a kolostor és a mezőváros plébánia

egyháza nevében tiltakozott II. Ulászló döntése ellen, hogy t. i. kedvencének, Gondos Jánosnak adta a 100 éve várt birtokot.³⁸ Eredménytelenül azonban, mivel a birtokba végül is Gondos Jánost iktatták be.

Vélt tekintélyük a királyi hatalommal és nemességgel szemben tehát hatástalan, – hiába erősítette azt a két egyház közös fellépése. Hirdetett elveikkel elmentben gazdagok lettek, s minden írásbeli hagyatékuk a vagyon körüli küzdelmet, kudarcot örökíti meg. 1505-ben Thorhy Lengyel László Főnyeden jobbágyainak osztott ki 10 hold szántót a pálosok rovására, miután jogtalanul elfoglalta tőlük.³⁹ 1507 nagypénteken pedig egész kis hadsereg vonult a Szt. Domonkos kolostor lakói ellen. Keresztúri, szentgyörgyi nemesek, feyeregyházi, lóky és sitfai jobbágyok a pálosok kolostorára törve, az ott talált „Therebezdi Parrag Mihályt ...súlyosan megverték és meg is ölték volna néhány derék emberek védelme nélkül...”⁴⁰

A pálosok a nádorhoz fordultak panaszukkal, aki a somogyi konventtől kért vizsgálatot, majd Kys Ferenc és társai megidézését, jobbágyaik előállítását írta elő. A konkrét okok azonban nem szerepelnek a parancslevélben, az általánosat viszont láttuk eddig, 7 évvel Dózsa előtt (!) pedig sejthetjük...

De még ez utóbbi bizonytalanságunkban is segítenek a szakácsi pálosok. 1515 márciusában – néhány hónappal Dózsa után! – „a pálosok Szt. Domonkos rendháza perjelének és konventjének panaszára...” a veszprémi kanonok „megparancsolja a Zakachy-i, Zechen-i, Letha-i és más veszprémi egyházmegyei plébánosoknak (tehát a marcalinak is!), hogy háromszor figyelmeztessék híveiket: 15 napon belül rendezzék adósságaikat” – t. i. a kolostorral szemben. „...ha vonakodnának megtenni, vasár- és ünnepnapokon egyházakban ...közösítsék ki őket...”⁴¹ az Egyházból! – (Emiatt gyűltek össze Bábolna hegyén 3 emberöltővel korábban (1437): az egyházi szertartások megtagadása, temetés a megszentelt földön kívül, stb.) Érthetetlen érzéketlenség Luther, s Mohács előtt! S e gazdasági, szellemi hatalommal szemben már minden belső erő tehetetlen volt. Kimondani is rettenet, de a töröknek *kellott* (?) jönnie, hogy a vezető ideológia intézményeinek kezén felhalmozott, reprezentatív célokat szolgáló gazdaság, lelki hatalom felbomoljon, s „újra elosztva”, közérdeket szolgáljon.

Nem harag, nem ellenszenv áll e konkluziók mögött. Egyszerűen csak ez a kép bontakozik ki az oklevelekből... Annak ellenére, hogy a jelen visszavetítéseként hat, aholis az „ideológiai felépítmény” kezén felhalmozott, funkciótlaná vált gazdagság egy országot sodort az összeomlás szélére. Az „újraosztás” súlyos kataklizmák árán látszik valószínűnek ez esetben is.

A kolostor jogbiztosító erőfeszítéseinek fokozatai

A remete világtól elfordult, meghasonlott ember. Az erdőben, az erdőből és adományokból él. Igénytelen élelmézésével szinkronban áll külseje: ruházata, hajviselete, szakálla és természetesen „lakása”.

A remeteség korai szakában nem volt szükség „birtokaik” birtoklásához biztosítékokra. Környezetük részeként, általa elfogadva, segítve léteztek. Utóbbi mértékét (mértéktelenségét) az Aranybulla szabályozta: „Ha valamely serviens fiú utód nélkül hal meg, birtoka negyedrészt leánya örökölje, a többiről úgy intézkedjék, ahogy akar”.⁴² Ha intézkedés nincs, a rokonaié, ha rokonok sincsenek – a királyé a birtok. A gyermektelenül elhalt szakácsi kisnemesek tehát egyre-másra végrendelkeztek a kolostor javára. Az adományozás írásba foglalása még 1359-ben is csak rokonok, ismerősök előtt történt. A létai Ananias fia László gyóntatója, Miklós plébános és rokonai előtt végrendelkezik a kolostor javára. Ettől is hiteles az okirat, a végén azonban megtoldják még egy biztosítékkal: „...*nagyobb érvényessége* érdekében Tamás Meztegnaw-i papot és Balatonszög-i esperest” is felkérrik, hogy pecsétjével lássa el a végrendeletet.⁴³ A két pap aláírása, pecsétje pár éve még teljes biztonságot jelentett. 1351 óta azonban az Aranybulla módosított paragrafusa van érvényben: „...az örökös hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek ...ne legyen joguk ...eladni, hagyományozni birtokaikat. Sőt ellenkezőleg ...birtokaik ...tisztán és feltétlenül, minden ellentmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra háramoljanak...”⁴⁴ A rokonok e szerint is jártak el. A végrendeletet félretették, a birtokot elfoglalták. A kolostor panaszára Tamás mesztegnyői pap és balatonszögi esperes a rokonok igazságtalan eljárásáról már 4 egyházi és számos világi személyt kérdezett ki: Miklós létai, János szakácsi, Pál szöcsényi és Lőrinc marcali plébánost, nemeseket, nemteleneket. Az országos döntésekkel szemben azonban nem adhatott védelmet mégannyi plébános sem, a kolostor tehát jobbnak látta egy sokkal magasabb fórum elé vinni ügyeit. (I. Lajos uralkodás utolsó tizedében ezt mások is indokoltak látták.)

A bontakozó anarchiával is összefügg, hogy a kolostor már a *somogyvári konvent* (hiteles-hely) előtt védte birtokügyét, t. i. annak pontos körülhatárolását 1382-ben. Az addig használt birtokokat ugyanis most örökös tulajdonba vették az adományozó ősök unokáinak – 14 fő – pártfogása mellett. Ezek egy része a kolostor „kegyura”. A Lajos király halála után elszabadult anarchia – özvegyét pl. megfojtották – idején a kolostor ismét előrébb lép jogai védelme érdekében.

1397-ben *perjele*, Benedek egyben *prókátora* is a rendháznak, aki már a jog pallosával kergeti el a monyorókereki és létai nemeseket egyháza földjéről.

A hanyatló tekintélyű pápaság azonban ingatag támasza az egyházi intézménynek. 10 év múlva a kolostor a világi hatalom megyei fórumához kénytelen fordulni panaszával: „...István somogy megyei ispán és a négy szolgabíró” kéri a somogyi konventet, hogy küldje ki „hiteles emberét” a szakácsi kolostor panaszára végett.⁴⁵ A „hiteles ember, András pap kölked-i Péterrel, a „megyei emberrel” a helyszínre kiszállván panaszukat jogosnak ítélte. Ettől azonban a birtokháborítók nem hátráltak meg, az elfoglalt „eresztvény-er-

dőt”, szántókat tovább használták, sőt malmot is építettek ott: A két megyei fórum eltiltó parancslevele ellenére...

A kolostor erre még magasabb helyen tett panaszt. Amire válaszul Zsigmond király küld egy hiteles konventi és királyi embert (szakácsi Egyed fia Balázst) az ügy kivizsgálására. Ezek a panaszt ismét jogosnak ismerték el.⁴⁶ De hogy miként zárult az ügy, arról hallgatnak az iratok. Tény, hogy Zsigmond a szakácsi kisenemesség és nem a kolostor erősödésében volt érdekelt. Ez utóbbi pozíciói a bárói csoportok vetélkedése folytán egyébként is romlottak. Erre következtethetünk abból is, hogy a kolostor az évtizedes per (1387–1399) végén a *zalai* konvent előtt a birtok határait rögzítő 1382-es oklevél *átírását* kéri (másolat az esetre, ha az eredetivel „történnék valami”).

Zsigmondhoz írt panaszlevél a fentiek után nem szerepel többé a kolostor-hagyatékában, de majd 2 évtizedig semmilyen ügyben sem. (A placetum regium, a 3 pápa, Husz János, a Konstanzi zsinat kora ez...) Ami azon tények összegezése, hogy a birtokokat gyűjtőgető egyház eretnek mozgalmakat indukált: A halk visszahúzódság tűnt tehát célravezetőbbnek a kolostor érdekvédelme esetében is. E csendes-lét alkalmazkodási kényszere szülhette jogaik biztosításának újabb fokozatát: már nem felfelé, de ellenkező végleten. („consensus”) Ugyanis egy súlyos testi sértés két szakácsi szereplőjével egyezkedtek a szerzetesek némi földszerzés reményében. (András pálos remetét László és Bakator unokája, Benedek megverték, megsebesítették „Szent Gál ünnepe előtti szombaton”: fájdalomdíja egy darab föld...)

Zsigmond alatti gyér gyarapodásuk csak az uralkodó idős korában enyhült, aki 1-2 holdas kisenemesi birtokokat védelmezett velük szemben.

Egy hölgy, bizonyos Klára asszony telket és szőlejét hagyta a rendházra, amit az hosszas cseréssel igyekezett az utódok számára kibogozhatatlanná tenni. E teljesen helyi ügyet azonban Budaszentlőrincen, „a rend évi káptalanja diffinitórainak egyeteme” és Lukács generális rendfőnök tanúsítják!... Négy ország pálos rendjeinek, illetve évi közgyűlésének pedig a király sem mond ellent néhány hold földért.⁴⁷

Zsigmond unokája V. László alatt ismét „maguk között”, egyházon belül igyekeznek jogaikat érvényesíteni. Az évszám elgondolkodtató: 1456... Ekkor 3 oklevél foglalkozik az elhunyt szőcsényi plebános „kisebb Zechen-i szőlője” tulajdonjogával, – János perjel kérésére.⁴⁸ Erről először 4 egyházi személy tanúskodik Szőcsényben, majd Gergely létai plebános házában egészülnek ki a pécsi egyházmegyei klerikus – császári közjegyzővel, Balázs „Marczaly-i plebánossal”, Miklós Marczaly-i káplánnal, Imre keresztúri, Péter szakácsi, Demeter byzei és Fábián sauli plebánosokkal. A felsoroltak előtt a létai és a szőcsényi plebános, Gergely és György azt vallották, hogy az elhunyt „nemes Maghare-i házában betegágyon fekve...” a kolostorra hagyta a Szőcsény-Léta út mentén lévő

kis szőlejét 1456-ban. (Miközben más rendek a török ellen toborozták a népet!)

Mátyás uralkodása első felében atyja hagyományait folytatva, a kis- és köznemességre támaszkodott. Tucatnyi szakácsi nemesekkel foglalkozó oklevele ez időből származik a kolostor gyűjteményében. Neve azonban csak kedvence, „Weres György, a királyi szakácsok mestere” kapcsán kerül szóba. Uralkodása második felének politikájában az egyház még hátrébb kerül, a kolostor paraszai legfeljebb a nádorig jutottak. A szűken csordogáló adományok egyike 1473-ban született: az adományozó egy nemesi telket adott a kolostornak heti egy miséért és saját lelki üdvéért, amelybe okt. 23-án a „tizenegyezer szűz ünnepe utáni szombaton” iktatták be a kolostort.

A jogbiztosítás leleménye vagy kor-szokásos variációk miatt alakult-e így? – két adományozó ismét új fórum előtt végrendelkezett. Dorotya, Demeter özvegye Lőrinc Veszprém egyházmegyei klerikus, *császári közjegyző* előtt ismételte apósa végakarátát egy Felsődéd-beli föld kolostorra hagyásáról,⁴⁹ míg a győri egyházmegye császári közjegyzője papok és tanúk előtt István szentkirályi nemes végóhaját a temetőben rögzítették. Mindkét oklevélből úgy tűnik, hogy a kolostor szerzetesei messze földön ismeretesek voltak.

II. Ulászló alatt fellélegzett a rend: Mátyás elhalt híveinek özvegyei adakoznak bőkezűen, s ezekre Zápolyai István nádor, a szépséggel örökös ispánja üti rá a pecsétet, illetve iktatja be a kolostort. A gyors gyarapodást a királyi szakácsi híve, Gondos János késlelteti, miéртis a kolostor perjele, Máté pap mindkettőjüket eltiltja a megkívánt örökségtől...

A továbbiakban is egyértelmű, hogy a gyengekező uralkodó alatt egyre távolibb birtokosokkal kerülnek összeütközésbe örökösödési ügyekben. Törvényszerű, hogy ezen összeütközések, perek következtében a kolostor tekintélye zuhan. Perényi Imre nádor (1507) a pálosok kolostorára rontó nemesek, jobbágyok tettének körülményeivel foglalkozik, ahol a terebezdí Parag Mihályt majdnem agyonverték.⁵⁰ A „lendület” azonban ekkor sem tört meg: Enyingi Terek Imre nádor-fehérvári bán szőcsényi szőlejét ajándékozta a kolostornak.

Végül az Egyház felett álló Bíró elé vitt panaszra (a kolostor perjelének és konventjének kérésére) Miklós veszprémi kanonok, helynöki bíró és ügyhallgató hirdette ki az ítéletet a környék falvaiban, a plebánosok útján: – Akik „vonakodnak a Szt. Domonkos kolostorral szemben fennálló tartozásaikat rendezni, azokat vásár- és ünnepnapon a templomokban ünnepélyes formák közt közönséssé ki” – lelkük üdvösségével fizetve, ha dénárokkal képtelenek... Am akire a megvalósítás bízott, haraggal fordult el a nevével viszaelő szakácsi remetétől, s a Sorsot küldte fogadalmas szegénységük helyreállítására. Az pedig két kézzel ostromozta az elvakult harácsolókat: A reformáció a világiak kezére jutatta a birtokokat, a török uralom pedig a remete-lét gazdasági, társadalmi bázisát „teremtette újjá”...

Dózsa után 1 évvel tehát nem érzékelték sem a reformáció előtti – egyházon belüli – válságot, sem a Mohács előtti (magyarországi) külső veszélyt. A remeteség szegénységet fogadó szerzetesei, fogadalmuk legvégletesebb ellentétéként, adósaik ellen a „Legfelsőbb Fórumhoz” fellebbeztek. Kisnemesi birtokokat bekebelezve, már a környék falvaiban terjeszkedve, bérlővé (jobbágyá) süllyesztve a királyi serviensek egykori falujának lakóit, s ezzel is (a hadbavonható elemek számát csökkentve) a mohácsi tragédiát hozták közelebb... De enélkül is elpusztult volna a rend birtokbirodalma. A gazdagság ölte meg őket, hisz a reformációt többek között épp az egyháziak mértéktelen vagyonsodása lobbantotta lánggra, ami után újjászülni – csakis a krisztusi szegénység újravállalásával és gyakorlatával lehetett.

A magyarországi török uralom alatt erre bőven nyílt lehetőség...

A Therpe-birtok a szakácsi kolostor adomány-listáján...

„Therpe Mihály mester, királyi szakács Nad Zakachy-ból” 1401 május 24-én úgy döntött, hogy Szakácsiban lévő 3 egész telkét, szőlőket, erdőket, réteket a kolostornak, illetve a falu egyházának adományozza. (A telek egy család megélhetéséhez szükséges terület.) „Ha a lányai a birtokot ...vissza akarnak venni” – kiátkozza őket. Csak sejtethetjük, mi indította Mihály mestert és feleségét e kegyetlenül szigorú döntésre májusban. A megkeseredett szülők bosszúművük eszközeként azon intézményt tették meg, amelynek eszmei fényénél lányaik – már pusztá létükkel – a Teremtés tévedése, elrontott kísérlete voltak. Isten azonban nem fogadta el e haragból nyújtott áldozatot: egy később született fiú örökssel megtoldva visszaküldte...⁵¹

Szakácsi mértékkel óriási adomány ez a 3 telek. A királyi szakács feltűnő gazdagsága nyilván összefügg „mester” címével is, ami a szakácsi szakácsok feletti fő-séget, magas iskolai végzettséget (vagy mindkettőt) jelenthetett. Adománylevele azonban egy évszázadra ellátta teendőikkel a kolostort. Mindenekelőtt Zsigmond királyt hozta nehéz helyzetbe, mivel udvara eme kulcsembereit nem tudta jutalmazni. Ezért a kolostor beiktatását halogatta egy évtizedig, s csak a perjel kérésére ígerte meg azt 1410 őszén.⁵² Az üggy azonban újabb halasztást szenvedett. 1456 márciusában, Marcali mezővárosban, Balázs plébános és alesperes házában Therpe Péter, az *unoka* ismételte írásban, hogy teljesíti nagyapja végakarátát – közvetlen örökösök hiánya esetén, vagyis ha fiai nem születnének. Ígérete azonban csak a nagyapa által felajánlott földekre vonatkozik, a később szerzetteknek nem, „s csak ha örökös nélkül halna meg” – ismétli a feltételt.⁵³ Amiből kitűnik: Therpe Péter reménykedik még fiú örökösben, másrészt, hogy a kolostor perjele, János igen-igen erőlteti az ígéret megtartását. S valóban a három telek gazdája majd 4 évtized múltán módo-

sult: 1495-ben, II. Ulászló király idejében. Az egykori végrendelezőt tehát ennyi idő alatt sem áldotta meg végzete fiú-örökssel. Ugyanakkor hiábavaló volt a kolostor előretekinő birtok-politikája is. A király t. i. Gondos János és Kovach György szakácsi nemesek kérésére mondta rá, hogy „dobzse”, nekik adományozván „néhai Therpe Péter 3 jobbágytelkét, sőt még egy negyedik, deserta – elhagyott – telket” is.⁵⁴ A szakácsi pálosok sem hagyták azonban veszni kétes jogaikat. Fellebbezésük eredményeként Ulászló most arra mond igent, hogy Somogy megye ispánja vagy szolgabírái vizsgálják ki az ügyet és Gondos Jánost kényszerítsék a Therpe örökség átadására: Erre a király fel is hatalmazta a végrehajtókat...⁵⁵ (Elfelejtette volna, hogy 3 évvel korábban kiknek adta a telket?) De 1499 áprilisában már a szerzetesek is tudták, minő összejátszás áldozata lett 1401-es örökségük. Máté perjel ekkor ugyanis tiltakozott a somogyi konvent előtt a Szt. Domonkos monostor és a szakácsi Mindenszentek plébánia egyháza nevében amiatt, hogy „Gondos János II. Ulászló királlyal magának adományoztatta” a Therpe Péter magszakadása folytán rájuk hagyott birtokot. Ezért hivatalosan és írásban „eltiltja II. Ulászló királyt a nevezett birtokrészek adományozásától, Gondos Jánost és másokat pedig azok elfoglalásától és birtoklásától”.⁵⁶ (Amely „letiltás” jellemzi az erőviszonyokat: a somogyi erdők mélyéről diktál egy kolostor két ország királyának, aki csak a fenti módon képes hűséges emberét néhány jobbágyteleknyi birtokkal jutalmazni. Jelzi másrészt, hogy a remeteségben szegénységre, imára, bőjtire fogadalmat tevő alapító ősök mohó utódai miként fajultak el, örökségvadászattal töltvén imára szánt magányukat...)

A „100 éves háború” vesztese itt még a kolostor. Két év múlva ugyanis Therpe Péter özvegye, Erzsébet elismeri a király előtt, hogy néhai férje szakácsi birtokrésze után a neki járó hit-bért és jegy-ajándékot Gondos János kifizette („végkielégítés”)... Therpe Péter pedig gyermektelen özvegye halála után *földrajzi névként* él még egy ideig Szakácsiban. Egy birtokcserénél említik, ahol a kolostor másfél hold szántójának egyik végét határolja „Echterpepetererdeje” nevű erdő... (Néhai Terpe Péter erdeje)

Az átokkal pecsételt adomány nem volt tehát kedves odafent: Therpe Mihály szöleit oly feltétellel hagyta a kolostorra, hogyha lányai vissza akarnák azt venni, atyai és anyai átkot vonnak magukra: az átok azonban visszahullt a feladóra, a család kihalt, a kolostor pedig, amely nem nézett ily apróságra, – Moháccsal mindent elveszített...

Nagy szakácsok – Nagyszakácsiban

A település lakóinak mestersége ismert: itt csak a kolostor irataiban megbúvó történetükről lebbentjük fel a fátylat.

1. Zsigmond király (1387–1437) a bárókkal folytatott negyedszázados küzdelem után talált szövetségest szakácsi kisnemeseiben. Kutatásra vár még, vajon

valóban a főztjük miatt vagy más okból kedvelte-e meg „Zakachy-i János fia Péter királyi szakácsot és osztályos atyafiát – rokonát –, Zakachy-i Tamást”?

Tény viszont, hogy 1417 május 23-án megparancsolta a somogyi ispánnak: nevezettek birtokaikkal együtt vegye védelmébe, „minthogy különös királyi pártfogásába vette őket”.⁵⁷ A különös pártfogásra Tamásnak volt hamarabb szüksége: „...véletlenül megölte ...Mihályt” – a vérdíjat azonban megfizette, erről György Merke-i hospes „nyugtatja” őt.⁵⁸

„János fia Péter királyi szakács panaszára” viszont a király megparancsolta „Somogy megye ispánjának, alispánjának, szolgabírónak”, hogy állításai szerint szolgáltassanak neki igazságot – Horwatkuth-i Antal fia Péterrel szemben, aki tartozik neki...⁵⁹

1425-ben újabb atyafiak részesültek különös védelemben: peres ügyük a „királyi személyes jelenlét” elé volt utalva, – „Tapson-i Antimus fia György fia *Osvát* és ugyanazon Antimus fia János fiai, *Miklós* és *János* alperesekkel szemben.” A „védett” szakácsi királyi szakácsok neve pedig: Zakachy-i János fia Egyed, Kegyo Mihály, Pál fia Péter, Mihály fia Balázs, Gergely fia Miklós, János fia Péter, Fyntha András és Pál fia Márton.⁶⁰ – Ennyi kitűnő mestere volt a szakmának 1425-ben Szakácsiban!... Még ugyanazon esztendő nyarán ismét a jők között is kiemelkedő János fia Péter állt Zsigmond előtt egy adósával, aki „kétszáz új dénárért ugyanezen Péternek” elzalogosítja két hold földjét – visszaváltásig.⁶¹

1428-ban egy bonyolult birtokcsere kedvezményezettje János fia Egyed és Kegyo Mihály (utóbbi végrehajtó öre a cserének). A sztár továbbra is János fia Péter: három birtokvételt bonyolít le 2 év alatt: 6 dénár márkáért szomszédja másfél holdját a „Paperdey erdő” mellett, 1 holdat és külön ismét másfelet Szakácsi más-más területein.⁶²

Pályája végén azután visszafele kezd fogogni szerencséjének kereke. 1436-ban „*Néhai* János fia Péter” már, amidőn 3 magyar arany forint kölcsönt kénytelen felvenni, amelyért „1 hold szántójának a felét” engedí át zálogul tényleges áron. Fia – Zakachy-i Péter fia Egyed – viszont a várnai csata évében 11 magyar arany forintért vette meg Külsőszakácsy-i Jank István özvegye, Borbála földjeit a „Petesianuserdőmellett” nevű helyen, a Kútfő forrás mellett, a „Kútfőalatt” nevű helyen, Hasberky közelében, a „Kerekerdőalatt” nevű helyen és „Niresalatt...”, – hogy a korabeli dülőnevekkel is terheljük kicsit a kései olvasót.⁶³ A vétel „szerencsés” voltát igazolja, hogy egy jó szántóért 40 magyar aranyat is adtak Szakácsiban a „Kylenchdyofazele” (kilenc diófa széle) nevű helyen, míg a Kerekerdő, Demeerdew, Vekonerdő (Kerek-, Deme-, Vékonerdő) dülőben 24 aranyért kelt el 3 hold szántó: jelezve a növekvő földhiányt, földszükét, földéhséget, – a szolgálataikért pénzhez jutó szakácsok falujában.

A pálya sikeres szereplője homályba vész ezután. Mátyás, Ulászló kedvenc szakácsa más lesz: de fél évszázad múlva Péter szakács neve felbukkant egy pillanatra a történelem porlepte fóliánsaiból: A somo-

gyi konvent hiteles embere beiktatja a pálos szerzeteseket Szakácsiban egy nemesi udvarház birtokába, „amely őket Zakachy-i Péter özvegye, Orsolya végrendelete folytán illeti meg”...⁶⁴

János, Péter, Egyed és Orsolya: ennyi maradt egy sikeres szakács életművéből... Udvarházát özvegye – vezeklésül? – a kolostorra hagyta. Sic transit gloria mundi!...

2. Az igazi „nagy karrier” – Mátyás király szakácsa, Weres György: Élete „hiábavalósága” azonban még elgondolkodtatóbb. 1453-ban tűnik fel a kolostor okleveleiben: *végrendelkezik* épp. Menet közben azonban elfelejti, mivel kezdte, így egy vagyonelejtár kerekedik ki, hol is semmit senkire nem hagy! ... S még 30 év múlva is él és virul.

A leltár (vagy végrendelet) szerint a „jóévtvágyú” szakácsi szakács addigi élete során a következő ingatlanok tulajdonosa lett: mintegy 35 db szántóföld, erdő, rét, legelő, szőlő, amelyeket cca. 30 szakácsi, tapsonyi birtokostól szerzett, méghozzá elképesztően alacsony áron.

Weres György földjei⁶⁵

	Kitől:	Ára:
1. erdő, szőlő, féltelék	Tholvay Mihály, Külsőszakácsi	9 frt.
2. erdő, szőlő, rét	Kys György, Külsőszakácsi	8 frt.
3. félszántó		4 frt
4. rét	Fekete Egyed, Külsőszakácsi	41 frt
5. rét		2,80
6. 1 szántó	Zerjer L. lányai, Zakachy	4,60
7. 1 szántó	Kozma Orsolya	1+1
8. félszántó	Kacho péter özv.	1
9. 1 szántó	Saoul Mátyás	3 1/2
10. félszántó	Gedve Lőrinc	1
11. köbölnyi szántó	Zabo Klára	1
12. félszántó	Zabo János	1/2
13. 1 szőlő	Zabo Klára	1
14. félszántó	Zálogból kiváltva	1
15. 2 szántó	Zálogból kiváltva	0,80
16. féltelék	Zálogból kiváltva	2
17. 1 rét	Mátyás Tapson	1
18. tó fele	Ágoston Benedek özv.	0,40
19. rét	Ágoston Benedek özv.	0,40
20. 1 telek		2,25
21. 1/4 rét	Kacho Péter	0,50
22. rét	Tóth Imre	0,50
23. erdő, féltelék, rét	Kacho Benedek	3
24. 4 szántó	Zálogos	3
25. kert		0,60
26. 3 szántó	Pál özv.	2,20
27. 2 szántó	Gedhe Lőrinc	1
28. 1/2 forint	Santi Mátyásnál Zakachy	1/2 frt.
29. 1/2 forint	Péternél	2,20
30. 1/2 forint	Benedeknél	2

5–8–9–40 forintot csak az elején sorol fel vételárként, a többi 1–2 forint, 6 esetben 1 forint alatti, a végén pedig pénzbeli adósok következnek, akik feltehetően földingatlanukkal fizetnek majd... – Alacsony árai nyitja tehát ez. (Uzsorás volt?!)... Mint jó nevű királyi léhűtő, pénzhez jutott az udvarban. A keményen adóztatott vidék azonban pénztelen. Weres György ezt lovagolta meg: csak első birtokvételeit bonyolította piaci áron, utána 1–2–3 forintos kölcsönök zálogaként jutott a sok apró birtokhoz. Az eladók között ilyen nevek szerepelnek: Z. L. lányai, K. Orsolya, K. P. özvegye, A. B. özvegye, Z. T. lánya Klára, D. P. özvegye, s a sorba (és hipotézisbe) tökéletesen illő 3 zálogból kiváltott birtok: félszántó 1 forint, 2 szántó 80 solidus, féltelek 2 forint... Leltára végén ugyanekora összegű (2–2–2 forint) tartozások három személytől, akik nyilván leendő „eladók” – ha fizetni nem tudnak.

Ha külön elemezzük az eladók lakhelyét, kiderül, hogy Külsőszakácsi területén 4, Csákányban 1, Szakácsiban 15, Tapsonyban 8 birtokrészt foglalt le harcslásai során. Hogy mit kezdett 3 szőlőjével, 23 szántójával, 8 rétéjével, erdőkkkel, fél és egész telkekkel, „Tapsonban” a Methelstho (tó) felével? – Csak találgathatjuk.

Maga aligha művelte, s valószínű, hogy bérlői – az „eladók” voltak, akik örültek, hogy földjeik használatában legalább megmaradhattak egy ideig. (A zálogbirtok tiszta hozadéka Weres György.)

E kis bevezető Weres György birtokügyeibe azonban csak előtörténete a karriernek. A kolostor 98 fennmaradt okleveléből 20-nál is több foglalkozik szereplőnkkel, ami közel egynegyede a majd 300 évet megélt rend iratainak.

Az igazi nagy vásárlások tehát ezután következtek. 1451-ben 3 forintért zálogba veszi Kigyo Péter 5 hold szántóját, oly záradékkal, hogy ha a kiszemelt terület – a Berekye-széle nevű helyen – birtokában a tulajdonos nem tudná megvédeni, a hitelező (W. Gy.) bármely más helyen elfoglalhat 5 holdat az illetőtől.⁶⁶ – Amihez ezután már csak ürügyet kell találnia!... Feltehető, hogy e szerzési tempóval függ össze Mátyás király parancslevele 1462-ből: ez arra utasítja az esztergomi érseket, királyi főkancellárt, fehérvári prépostot – titkos kancellárt, nádort, országbírókat és helyetteseket, minden világi és egyházi bírót, hogy „NaghZakachy-i Weres György és KisZakachy-i Orros Péter és Miklós nemesek, királyi szakácmesterek pereit” hálásszák el fél évvel, mivel nevezettek” az ő kíséretében vannak a török elleni háborújában.⁶⁷ Hány perük lehetett az igazságszolgáltatás különböző szintjein? S miért, kikkel pereskedtek? – Később derül ki. Az viszont rögtön, hogy a király bizalmi emberei, akiktől idegen földön is elfogadhatja ételeit. Az elhalasztott per tárgya egyébként 8 hold szántó és egy 2 kaszás rét. Weres György és rokonai a per első részében nyertek. Ez azonban túl nagy ellenállást, felháborodást váltott ki Szakácsiban. Ezért 3 pap, 7 nemes és más választott bírák közvetítésével megegyeztek: perbeli okleveleiket érvénytelenítik, az Iwanka Antal fia

György és (a közben elhunyt) János ellen a fenti ügyben a király előtt hozott „*fejvesztési ítélet* tekintetében nyugtatják egymást” (nem ragaszkodnak végrehajtásához).⁶⁸ – Hanem: megfelelnek a vitatott földet, 4 holdat az egyik, 4 holdat a másik pereskedő csoport kap. Iwanka György átengedi még „Tapson birtokon, a Therpechhegye nevű helyen fekvő fél szőlejét.” A per méreteit (vagy a földhiányt) jellemzi, hogy 20 főnél is több szakácsi család szerepelt benn. Jellemző azon kikötés, hogy a peres felek a földekből csak egymásnak adhatnak zálogba vagy tulajdonul, s ha egyik fél örökösök nélkül halna el, – a szántókat a másik fél örökli. Aki pedig megszegné az egyezséget, „200 arany forintban marasztalják el”.⁶⁸ (Emlékeztetőül: Weres György addigi 30 birtoka ennek felébe sem került!) – Ekkora bajt hoztak Iwanka Antal fia Györgyre *leányai*: Borbála és Anna!... Akik t. i. csak úgy örökölhették atyjuk birtokait – amelyre Weres Gy. és rokonsága is számított –, ha az apa „fiúsítja” őket!... E kényes „operációt” pedig csak a király, Mátyás végezhette el: Ez meg is történt. Weres Gy. és rokonai azonban előástak valami jogi akadályt a múltból, mire Mátyás kemény ítéletet hozott a fiúsító atya ellen! (De a lányok „fiúk” maradhattak...) A per után ehhez Weres Gy. és rokonai is „hozzájárultak”... – ha hiszi még az olvasó e hihetlent!...⁶⁹

Weres György e birtok-sikerek után jónak látta, hogy szülei és saját lelki üdvével is törődjön. „Széleharaszt” nevű cserjése egy darabját „a pálosok Nagzakach mezőváros határai között alapított” kolostorára hagyja 1463-ban.⁷⁰ A területet a „plebánosutha”, egy erdei út, egy közút és egy folyóvíz határolja. – Am az adományozó igazi arca nem ez. Mint a „királyi szakácsok mestere a maga és fivérei nevében” tiltakozik amiatt, hogy Külsőszakácsy-i Fekete Egyed eladott egy darab szántót – *leányainak*, Katalinnak és Orsolyának, valamint egy özvegynek, Borbálának. „...nevezett szántók és rétek ...mind rokonság, mind szomszédság folytán inkább megilletik” t. i. őt. Ezért „eltiltja Katalint, Orsolyát és Borbálát... a nevezett birtokrészek birtoklásától”.⁷¹

E sikerek ellenére sem boldog azonban szakácsunk. 1471 április 4-én Pozsonyban Mátyás király előtt „saját és szülei lelki üdvössége érdekében” újabb adományt tesz a szakácsi kolostor javára. Míg 5 éve cserjése egy darabját szánta csupán e célre, most sorolni is sok: „Nagzakachy-i lakóhelyeül szolgáló udvarházát, valamint ugyancsak – ugyanott – lakóhelyeül szolgáló (másik) udvarházát”, szántóföldet, cserjésekkel, 3 holdat a Rokatásban Szócsény mellett, 10 ekényit Szakácsiban, 3 holdat „a Kerektho mellett a Gadan-ba vezető út” mellett, másfél szőlőt újabb cserjésekkel, egy újabb szőleje jövedelmét, 2 kaszás rétet, a Csahosréten levő halastó felét – ünnepélyes heti misék fejében... Tudjuk, maradt még neki bőven: de mi okból lett ily adakozó? Kiderül utolsó mondatából: „Ha Weres Györgynek *gyermekei születnének*”, a fenti javakat 10 forinton megválthatják a pálosoktól... – Két évtizednyi sikeres gyarapodás után a korabeli

legszörnyűbb sorsnak néz tehát elé: Nincsenek fiú, de még leány örökösei sem!... Hiába övé annyi telek, erdő, rét, szántó – nincs kikre hagyja mindezt! ... Vagy haszonleső rokonokért szállt perbe a mezőváros kishemeseivel? – Ideje van még, az emberi élet utolsó évtizede azonban ritkán kárpótol ifjúkori mulasztásokat. Csak a remény pislákol még: „ha gyermekei születnének...” – Ez esetben érvénytelen az adomány: *tíz forintért* visszaválthatják, amikor egy telek fele 15-ért kelt el! A birtokszerzőt fufangja tehát itt sem hagyja el: távollétében őrizze, gondozza birtokait a kolostor, országos, európai (római) és égi pártfogóinak tekintélyével... Ha szüksége lesz udvarházaira, – kiváltja majd gyermekeinek...

Am az üzlet ezegyszer rosszul volt kifundálva. Ha t. i. a „megadományozott” fiút ad jutalmul az adományokért – hűségesebb szakácsi tisztelői, a pálosok veszítenek azon! – A Weres dinasztia alapítása tehát elmaradt... Vásárlásait még folytatta, talán a királyi szakácsok rovására is. Az adományozás évében (1475) ugyanis azzal vádolja 3 szakácsi szakács, hogy a „fizetségül járó só árát” Weres György nem fizette ki, 3 forintjukkal adós maradt. Ő tagadja ezt, de újabb tárgyalásra a panaszosok nem jelentek meg: nyilván megegyezéses rendezés következtében.⁷²

Az esztendő igazi nagy csapása hátra volt még: Budán november 25-én Báthori István országbíró vizsgálatot rendelt el 18 szakácsi nemes, köztük Weres Gy. és mások panaszára, mely szerint „a Zenyer-i várnagy Zegedy Pál fegyveres embereivel Kyszakach, Gede és Nagzakach birtokra tört”. Számos marhát, disznót, egyebeket elvitt. E júniusi akcióit novemberben megismételték Merkén, amikor a malmot kirabolták, fosztogattak, férfiakat, nőket vertek és sebesítettek meg, Nagzakách-on és Gede nevű helységben pedig két ember házát felgyújtották és felégették.⁷³ – Az országos történetírás lehetősége – nagyszámú helytörténeti feltárás ismeretében – megítélni ezen (Mátyás kedvezményezett nemesei elleni) akciót, annak esetleges összefüggéseit az uralkodó politikájával szembeni elégedetlenséget 1471-es eseményeivel. A helytörténeti egyedi forrásai alapján csak a magyar állam „virágkorának” kérdőjeleit sorolhatjuk itt! ...

Nagyjából ezekkel egyidőben – 1472 elején – még súlyosabb atrocitás érte a király kedvenc szakácsának familiáját. Érdekes lehet, miért csak 3 év múlva tettek erről panaszt – Korothna-i Györggyel együtt. Báthory István országbíró a zalai konventet kérte fel az ügy kivizsgálására, akik jelentésükben a panaszokat jogosnak találták: „Feyeregház birtokon” megölték és kifosztották Weres György fivérét, Horwathkuth-i Gergelyt. Okot a panaszosok sem mondanak: Gergely „átment” Feyeregyházi János házában (udvarán?) mire ez utóbbi fivére megölte, a feleség és sógornő, Borbála és Anna, valamint Horwathkut-i Demeter és László felesége, illetve özvegye, Zsófia és Veronika egyetértésével. (Az egy férfit tehát 4 hölgy biztosta cselekedetében.) A következő évben a szakácsi Pap János (anyja, Ilona és Pap Antal özvegye, Orsolya be-

leegyezésével) elvette Weres Gy. zálogos telkét, az erdőt kivágatta, a fát elvitte.⁷⁴ A közéleti és egyéni sikergörbe lassan lejtőbe fordult, a sok szerzett birtok tarthatatlan volt a kishemesei környezetben, s ezt egy határon túl a királyi védelem sem biztosította.

György szakács közben még mindig vásárol és adományoz: 1473-ban újabb nemesi telek birtokába iktatja be a somogyi konvent Mátyás parancslevele alapján a pálosokat, Weres Gy. lelki üdvéért heti egy mise-mondása fejében.⁷⁵ 1480-ban olvashatunk egy békét hozó birtokcseréről az oklevelekben: a Paperdeje erdő melletti földet korábban Weres Gy. „valami okból elfoglalta”. Most visszaadja, 1 arany forintot is hozzáadva...⁷⁶ De ehhez ugyanez évben templomi kiközösítése járul, mely döntés Kato Lászlót és feleségét, Ágotát, valamint Weres Györgyöt érinti. Oka nem derül ki, 5 év múlva viszont már nem él Weres György: *Ágota, özvegye* azonban igen... Aki eltiltja Imre deákot és másokat bizonyos zalai birtokai elfoglalásától.⁷⁷

1503-ban Weres György már csak *földrajzi név*: egy birtok határa a „Weresgeurgh-telek”, illetve a „Weresgeurgh-zele” nevű szántó!... Élete értelme, a birtokszerzés a sikeres, a tehetséges jelzőt ragaszthatta rá. Mire kiderült, hogy nincs kiért, nincs kinek, már a makacsság, s Ágota sem segített. Egy mezőváros élvezte és rettegte kölcsöneit, hogy aztán századok kódében aláhulljon a nagy szakács, György mester. Saját sorsát ugyanis rosszul főzte ki: egyetlen ránk maradt „receptje” odaégett...

3. Gondos János és Kovách György nemesek, királyi szakácsmesterek főztje 1495 szeptemberében veszi le lábáról a királyt, II. Ulászlót. „Zakachy birtokon” 3 lakott telket és 1 elhagyott adományoz a két értelművésznek. A telkek, mellesleg, néhai Therpe Péter birtokában voltak, akinek gyermektelen halálára nagyapja végrendelete óta (1401) várazkodtak a szerzetesek. A király esetleg nem, Gondos János azonban bizonyára tudta, miféle birtokot kapott. Sőt úgy tűnik, a kolostoriak iránti tiszteletlenséget cinizmussal tetézte: nem árulta el nekik, hogy már *adománylevél*/lapul a zsebében. A szerzetesek ugyanakkor épp a Weres György rokonság bőkezűségétől voltak eltelve, melyet Orros Péter adott át, illetve Zsigmond király szakácsa, Péter özvegye, Orsolya végrendelete értelmében jutott nekik. A szerzetesek így 3 év múlva kezdtek csak gyanakodni. II. Ulászlóhoz, az adományozóhoz fordultak panaszukkal. Állításuk szerint a Therpe család azért bírta Gondos Jánosra a birtokot, hogy az átadja a kolostornak. Ám azt az illető mind ezeidig elmulasztotta, „s még a királyi parancsára sem adta át”... Az alispán feladata lesz tehát a vizsgálat és Gondos János kényszerítése a 97 éves végrendelet végrehajtására. 1 év telik el, mire az igazság kiderül: Máté, a perjel – saját és a mezőváros egyháza nevében is tiltakozik tehát a somogyi konvent előtt amiatt, hogy a rájuk váró örökséget „Gondos János II. Ulászló királlyal *magának* adományoztatta”.⁷⁸ Írásban is eltiltja Ulászlót az adományozástól, Gondos Jánost és másokat a foglalástól... (1499). Gondos János azonban jól „kiföz-

te" a tervet: a hajdani adományozó unokájának özvegyét, Erzsébetet hit-bér és jegyajándékkal (leány-negyed) „végkielégítette”, aki azután a perjelre és a szakácsra hagyta a birtok körül folyó huzavonát. Ulászló pedig újabb adománnyal honorálta kitűnő szakácsa receptjeit: „hűséges szolgálatai fejében Zakachy-i Gondos János mester, királyi szakácsnak és örökösének” Szakácsiban egy nemesi udvarházat adományozott, mely egy magvaszakadt nemes halála folytán

szállt a királyra.⁷⁹ A szakács csillaga fenn ragyogott 1503-ban is. Ekkor egy Budán hirtelen végrendelkező szakácsi szakács, Péter végakarátának egyik végrehajtója.

A kolostor okleveleiben nem találkozunk ezután nevével. Ez azonban a múlt mikronnyi szelete csupán. A régmúltjuk iránti érdeklődés, a mai lakók kíváncsisága, kutató munkája sok-sok részletet tárhat még fel: tanulságul a jelennek, s útmutatóul a jövőre...

A pálos szerzetesrend címere
(Az egyház heraldikája Magyarországon – Intertype – Kner-Print Kft szórólapja, 1991.)

J E G Y Z E T E K

- 1 *Dr. Török József*: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600) Bp.1977. 33 U. o. 53/63. okl.
34 U. o. 28/2. okl.
35 U. o. 38/23, 25. okl.
- 2 *Móricz Béla*: Marcali múltja – Kézirat – 51. old. 36 U. o. 38/25. okl.
- 3 A szakácsi pálosok perjelei 1263–1521. 37 U. o. 50/56. okl..
Özséb	1263	Lukács	1428	38 U. o. 61/88. okl.
Bálint	1359	Bálint	1436	39 U. o. 64/95. okl.
Márton	1382	János	1456	40 U. o.
Tamás	1385	Pál	1459	41 U. o. 65/97. okl.
Benedek	1387	Imre	1476	42 Történelmi olvasókönyv II/283. (250.)
János	1394	László	1477	43 SMM 1986/28.
Miklós	1396	György	1495	44 Történelmi olvasókönyv II/283.
Tamás	1399	György	1498	45 SMM 1986/32. old.
Lőrincz	1402	Máté	1499	46 U. o. 1986/34. old.
Lukács	1410	Máté	1500	47 U. o. 1986/40. old.
András	1413	Benedek	1515	48 U. o. 1986/45. old.
György	1414			49 U. o. 1986/56. old.
- 4 Somogy megye múltjából (SMM) 1986/20. old. Szerk. Kanyar József 50 U. o.
51 U. o. 1986/64.
- 5 U. o. 52 *Bándi Zsuzsanna*: A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei SMM 1986/27. Szerk.: Kanyar J.
- 6 U. o. 16. old. 53 U. o.
- 7 U. o. 54 U. o.
- 8 U. o. 4. old. 55 *Bándi Zs.* id. m. 51/59. okl.
- 9 U. o. 7. old. 56 U. o. 52/61. okl.
- 10 U. o. 7. old. 57 U. o. 52/61. okl.
- 11 *Móricz B.*: Marcali múltja – Kézirat – 50. old. 58 U. o. 38/26. okl.
- 12 SMM Szerk: Kanyar J. 1986/8. 59 U. o. 38/27. okl.
- 13 *Móricz B.* id. m. 51. 60 U. o. 38/28. okl.
- 14 *Móricz B.* id. m. 48-52. 61 U. o. 39/29. okl.
- 15 U. o. 51. 62 O. o. 39/30. okl.
- 16 SMM 1986/27-65. 63 U. o. 40/32. okl.
- 17 Történelmi olvasókönyv II. oszt./283. 64 U. o. 42/37. okl.
- 18 SMM 1986/28/1. oklevél 65 U. o. 60/87. okl.
- 19 SMM 1986/28/29. 66 U. o. 86/43. okl.
- 20 (Somogy megyei Múzeumok Közleményei 1975. Kaposvár II. sz. 229. old.) *Molnár István*: A magyarországi városok Zöld kódexének Somogy megyei regesztái 67 U. o. 47/50. okl.
- 21 *Bándi Zsuzsa*: A szakácsi pálos kolostor középkor oklevelei – SMM 1986/27-65. Szerk. : Kanyar J. 68 U. o. 49/44. okl.
- 22 SMM 1986/27-68/1, 6, 7, 20. oklevél 69. U. o. 49/45. okl.
- 23 U. o. 61/87. okl. 70 U. o. 50/55. okl.
- 24 U. o. 65/96. okl. 71 U. o. 47/60/49., 51., 52., 55., 57., 58. okl.
- 25 U. o. 32/9 okl. 72 U. o. 51/60. okl.
- 26 U. o. 33/13. okl. 73 U. o. 52/62. okl.
- 27 U. o. 34/14. okl. 74 U. o. 57/75. okl.
- 28 SMM 1986/30. old. 75 U. o. 58/78. okl.
- 29 U. o. 61/86, 88, 90. okl. 76 U. o. 54/66. okl.
- 30 U. o. 63/92. okl. 77 U. o. 55/71–72. okl.
- 31 U. o. 78 U. o. 55/67–68–69. okl.
- 32 SMM 1986/58/77. okl. 79 U. o. 53/65. okl.

JÓZSEF GÁL: THE MONASTERY OF PAULITES VILLAGE „SZAKÁCSI“

Resume

This study analyses 98 records still extant of „Szakácsi“ Paulites. (Somogy county) The documents appeared between 1359–1521, the material preserved in the National Archives was published in an annals (Past of „Somogy County“) in 1986 by Susan Bándi.

The records deal almost exclusively with possessory matters: mainly including inherited or heritable properties – plough land, vineyard, meadows, pasturage and woods. And by the possession of these properties this holy order increased its estate throughout centuries. This fact gave rise to an increasing resistance among the lower nobles, and this atrocity was evident in the first records. For this reason the prevailing prior of the monks (fraters) tried to enforce the order's presumptive interests in the highest authority of justice. One of these roles is the prior's qualification, who is also able to maintain his fellow – members'

possession by the help of law. (its function is known from the end of the XV. century.)

Beside, it is a unique thing in the history of agriculture that the estate devised to the monastery is deposited by the devisors in order that their children could buy it back at a lower price. So the land can't be handed down to a distant heir of the claim or to the royal treasury. This alliance of interest can be followed in the documents as their estates increase in number according to the paragraphs of the Golden Bull of Hungary (1222) after 1351, and the estates of the lower nobility in „Szakácsi“ are locally inherited and even the king can hardly get one.

At last the order's documents about Dózsa and Luther – who can't perceive the danger in the circumstances of a national and clerical crisis: in 1515 they threaten their debtors with excommunication – are very illuminating.

JÓZSEF GÁL: KLOSTER DER PAULINER IN NAGYSZAKÁCSI

Zusammenfassung

Die Arbeit untersucht die 98 erhaltenen Urkunden der Pauliner in Szakácsi (Komitat Somogy). Die Dokumente entstanden zwischen 1359 und 1521. Das im Staatsarchiv aufbewahrte Material wurde 1986 von Zsuzsanna Bándi im Jahrbuch „Somogy megye múltja“ (Die Vergangenheit des Komitats Somogy) veröffentlicht. In den Urkunden geht es vorwiegend um Bodenprozesse, um geerbte oder erbbare Ackerländer, Weinberge, Wiesen und Wälder, mit denen die Besitzungen des Ordens erweitert wurden. Diese Tatsache löste einen ständig zunehmenden Widerstand in der kleinadeligen Umgebung aus. Die Atrozitäten tauchen schon in den ersten Urkunden auf. Der jeweilige Prior des Ordens suchte deshalb das Recht des Ordens bei immer höheren Gremien der feudalen Rechtsprechung gültig zu machen. Ein Stadium dieses Bestrebens ist der Advokantentitel des Priors seit dem Ende des 15. Jahrhunderts. So war er imstande, seine Ordensbrüder mit den Waffen des Rechts zu

verteidigen. Ein agrarhistorisches Unikum ist es gleichzeitig, dass die Güter, die dem Kloster vererbt worden waren, nur als Depositen galten und von der Nachkommenschaft für einen niedrigen Preis zurückgekauft werden konnten. So gelangte der Boden nicht in die Hände von entfernten Verwandten oder in die des königlichen Fiskus. Diese Spuren einer Interessengemeinschaft sind darin zu verfolgen, dass sich diese Besitztümer auch nach 1391 laut der Paragraphen der Goldenen Bulle vermehren und die kleinadeligen Besitzungen der Köche in Szakácsi in der Siedlung vererbt werden, sogar der König kann welche nur mit Mühe und Not in Besitz nehmen.

Sehr lehrreich sind schliesslich noch die Dokumente des Ordens aus der Zeit um Dózsa und Luther, in denen nichts von der bevorstehenden einheimischen Krise und der Krise der Weltkirche zu spüren ist: Die Schuldigen werden z. B. in den Kirchen der Umgebung mit dem Kirchenbann gedroht.